

МАРИЈАНА РИЦЛ
Филозофски факултет
Београд

UDC 930.271(497.17)

Ad СПОМЕНИК LXXVII, 7

Абстракт: Ново тумачење једне од консекрација робова са аре из Суводола: у реду 3—5 ἀνέθηκα υἱόν μου καὶ δοῦλον δούματι Φίλ(ι)πον помиње се само једна личност — син који је истовремено и роб свог оца.

Поред надгробних и вотивних споменика робова, трепта и ослобођеника, спискова верских колегија са робовима и ослобођеницима међу члановима, ретких царских писама и закона који се тичу робова, важно сведочанство о робовласничким односима на територији Македоније у доба царства представља преко 130 консекрација — натписа који бележе посвећивање робова различитим богињама. Хронолошки, ови документи се протежу кроз период од средине II до треће четвртине IV века, с тим што је најпотпуније представљен III век, а територијално захватају простор од коме Колобаисе у близини манастира Трескавца код Прилепа на северу, до савременог села Ексохи у близини града Козани на југу¹. Јављају се само у градовима са статусом полиса, не и у великим римским колонијама на тлу Македоније, и највећи број потиче из старих градова у Ботијаји (Едеса, Берија, Благана, непознато место на територији села Лефкопетре, Кир, Скидра).

¹ Досад су слични натписи нађени на следећим местима: Колобаиса — посвете Артемиди Ефешкој (Н. Вулић, *Споменик СКА* 77, 1934, бр. 58, март—април 201. г.), Вашарејца, северно од Хераклеје — изгубљен и оштећен натпис на коме име богиње није сигурно (А. Wace — А. Woodward, *ABSA*, 18, 1911—12, р. 174, пр. 17), Суводол — Пасикрата (Н. Вулић, *Споменик СКА*, 77, 1934, бр. 7) Кир — Артемида (М. Караманоли — Сиганиду, *Arch. Delt.* 29, 1973—74, *Chron.* 714 — средина II века?), Едеса (најважнији су натписи из храма богиње Ма, које је П. Папагеоргиу издао у часопису 'Αθηνά из 1900. године, стр. 65—88, а на неколико других се помињу Мајка богова и Немеза), Скидра — Артемида Газорија (М. Димитрас, 'Η Μακεδονία ἐν λίθοις φεγγόμενοις καὶ μνημείοις σωζόμενοις, Атина 1896, бр. 126 и А. Plassart, *BCH*, 47, 1923, р. 182), Берија — Артемида Агротера и Сиријска богиња (А. Орландос, *Arch. Delt.* 2, 1916, рр. 145—8 и А. Woodward, *ABSA*, 18, 1911—12, рр. 139—44), Влагана — Артемида Δεγαία (Ф. Пецас, *Makedonikon hemerologion* 1977, рр. 136—7 — ара са више натписа, од којих је једини досад објављен из 190. године), Лефкопетра — Μητρὶς θεῶν Αὐτάρχειν (највећи налаз, од преко 100 натписа, мањим делом објављених од стране. Ф. Пецаса у *Prakt. Arch. Et.* 1975 и 1976, *Makedonika*, 7, 1967, и *Arch. Delt.*, 21, 1966. Датовани натписи са овог локалитета иду од 169. до 362. године), Ексохи код Козани — Енодија (неиздати натписи чији је налаз објављен у *JHS*, 79, 1959, *Arch. Rep.*, р. 14).

Посвећивање робова је у овим натписима најчешће изражено глаголима δωρεομαι (δωρέω) и χαρίζομαι, као и комбинацијом δωροῦμε καὶ χαρίζομε (Лефкопетра). Ређе се јављају ἀνατίθημι (Суводол, Скидра) и στηλλογραφέω (Едеса, Бороја, Лефкопетра, Благана), а по једном καταγράφω (Едеса), ἀφίημι... ἱερόδουλον (Скидра), δῶρον δίδωμι (Бороја) и δωρεομαι καὶ στηλλογραφέω (Лефкопетра).

У натпису из села Арсени код античке Скидре и једном од натписа из Бороје помиње се слобода посвећених робова (M. Delasoulonche, *Mémoire sur le berceau de la puissance macédoine*, 1859, nr. 29, r. 9—11: ταύτην (sc. δούλην) εἶν[αι] δούλην τῆς θεᾶς, πρὸς τὰ ἐκτ<ρ>ὸς ἐλευθέραν μέχρ[ι] ἂν ζῇ; A. Woodward, *ABSA* 18, 1911—12, p. 139—44, nr. 2, p. 15—17: ... βουλομένης σοῦ τινας τῶν ἰδίων θρεπταρίων ἐλευθερώσαι), но, сматрамо да је засад у опредељивању праве природе ових аката, тј., одговарању на одавно присутно питање да ли су робовима даривали слободу или их само предавали новом господару, тј., богињи, неопходан велики опрез, поготову што највећи досије, онај из храма у Лефкопетри, још није објављен. Оно што се тренутно може рећи је следеће: робови су посвећивањем постајали а) робови богиње (δούλος τῆς θεᾶς); б) хијеродули (ἱερόδουλος), или с) ослобођеници богиње (ἀπελευθερος τῆς θεᾶς). Занимљиво је да у Скидри, од две робинје идентичним поступком посвећене Артемиди Газорији, једна постаје δούλη τῆς θεᾶς а друга ἱερόδουλος. Да ли су се и по чему ове три категорије разликовале, тешко је рећи. У сваком случају, јасно је да им је правни положај био различит од положаја робова приватних лица, јер видимо да и сами храму посвећују своје робове и непокретну имовину. Такође, посвећени робови су у Лефкопетри, Благани, а можда и у другим градовима, имали обавезу да периодично, на празнике богиња, помажу у њиховим храмовима. На натписима је ова обавеза изражена са προσμένειν (ὑπηρετεῖν) τὰς ἐθίμους ἡμέρας (τὰς ἐθίμους ἑορτὰς πάσας, κατὰ πάσαν ἑορτήν²).

Један од споменика који бележе консекрације робова потиче са наше територије, из села Суводола, око 16 км северо-источно од античке Хераклеје³. Ради се о ари од белог мермера, први пут објављеној од стране Н. Вулића у *Споменику СКА*, 77, 1934, под бројем 7. Ара је исписана са три стране, и на свакој је забележен по један акт консекрације роба богињи Пасикрати, која је у натпису на предњој страни обележена као θεὰ Πασικράτα ἢ καθι-

² За ἐθίμοι ἡμέραι у храму у Лефкопетри, в. чланак F. Papazoglou, *Affranchissement par consécration et hiérodulie*, *ЖА* 31, 1981, 171—179.

³ Поред ове аре, у Суводолу су нађени и фрагмент стуба и део плоче са по неколико речи: ... τίθαι (?) ΚΟ... ΗΝ θεῇ ἐμὸν δούλον (Н. Вулић, *Споменик СКА* 77, 1934, бр. 8); ... θεῇ ἐμὸν δούλον (Н. Вулић, *Споменик СКА*, 98, 1941—48, бр. 59). Нема сумње да и ови споменици потичу из храма Пасикрате у коме је стајала и већ поменута ара.

δρυμένη ἐν κόμῃ. Натписи су провинцијском ером датовани у април-мај 286. године (натпис на предњој страни), септембар-октобар 286. (натпис на левој бочној страни) и 307/8. годину (натпис на десној страни).

Текстови на предњој и десној бочној страни аре не представљају проблем за читање, али је зато онај на левој страни веома излизан. У првом издању Н. Вулић га није у целини прочитао, већ је само издвојио поједине групе речи, не увек са највећом тачношћу: „На трећој страни распознају се девет редова. У првом стоји можда ἔτους ΑΛΥ μηνὸς Δεσίου, у другом можда καθιδρυμένη, у трећем θεᾶς Πασικρατ(ι)ας, у четвртном δοῦλον, у петом ὀνόματι Φίλιπ(πος), у шестом θρεπτῆς μετὰ (?), у осмом Ἰούλιον (?)... παιδίον (?). Натпис је, изгледа, из 431 године македонске ере, или из године 283 по Христу“.

По други пут је натпис објављен у *Archäologische Karte, Blatt Prilep-Bitolf*, 1937, стр. 43: “Ἐτους αλυ’ μηνὸς Δίου. Ἐγὼ Ἀντόνιος (?) ἱερόδουλος θεᾶς Πασικράτας ἀνέθηκα υἱὸν μου καὶ δοῦλον ὀνόματι Φίλιππον ὃν (?) ἡγόρασα εἰς τὴν χρῆσιν ἀπ’ οὗ ὥς τὸν ζωῆς χρόνον.

Трећи пут је Н. Вулић исти натпис објавио у *Mélanges Emile Boisacq*, II, 1938, у чланку „Inscriptions grecques de Macédoine“, pp. 343—345: “Ἐτους δλυ’(?) μηνὸς Δίου /² Ἐγὼ (?) Διονῦς ὁ ἱερόδουλος /³ θεᾶς Πασικράτας ἀνέ/⁴θηκα υἱὸν μου καὶ δοῦ/⁵λον ὀνόματι Φίλιππον/⁶ ὃν ἡγόρασα μετὰ κα(λευσιν) τῆς θεᾶς(?) /⁷εἰς τὴν χρῆσιν ἀπ’ οὗ/⁸ὥς τὸν ζωῆς χρόνον.

Коначно, у *Споменику СКА* 98, 1941—48, под бројем 58., имамо четврто издање истог натписа: “Ἐτους δλυ’ μηνὸς Δίου ἐ/²γὼ Διόνυος ἱερόδουλος /³θεᾶς Πασικράτας ἀνέ/⁴θηκα υἱὸν μου καὶ δοῦ/⁵λον ὀνόματι Φίλι(ι)ππον/⁶ [ὃν] ἡγόρασα μετὰ κα(λευσιν) τῆς (θεᾶς) /⁷[ε]ἰς τὴν χρῆσιν ἀπ’ οὗ/⁸ὥς τὸν ζωῆς χρόνον.

Приликом ревизије споменика коју смо извршили уз љубазну помоћ кустоса Археолошког музеја у Скопљу Елеоноре Петрове, освесдочили смо се да је ова последња верзија истовремено и најтачнија. Натпис је на појединим местима у толикој мери излизан да је тешко бити апсолутно сигуран у сва читања, нарочито имена у другом реду. У 6. реду лепо се види ΜΕΤΑΚΕΤΗΣ а у 7. скоро сигурно стоји ΑΤΟΥ, што Вулић у *Споменику* 98 наводи као *varia lectio*.

Међутим, и поред свих потешкоћа у читању, текст је у целини јасан — као и на остале две стране исте аре, и овде налазимо консекрацију роба Пасикрати. Оно о чему може да се расправља, то је између осталог, питање идентитета Филипа из 5. реда. Да ли име Филип припада: а) сину, б) робу, или су в) син и роб једно исто лице по имену Филип? Научници коју су се додсад бавили овим натписом сматрају да се у реченици ἀνέθηκα υἱὸν μου καὶ

δοῦλον ὀνόματι Φίλ(ι)πον помињу две особе: а) неименовани дедикантов син; б) роб по имену Филип, кога је хијеродул Диониос купио да служи посвећеном сину⁴.

Нама се, пак, чини да у прилог трећој могућности, тј., идентификовању сина са робом, говори следећи моменат који се не сме потценити. Наиме, било би заиста крајње необично да име посвећене особе није стајало на натпису — као и у сличним натписима широм Грчке и на истоку, тако се и у свим осталим сродним документима из Македоније име посвећеног роба обавезно наводи. Иако директних сведочанстава нема, сматрамо да се слободно може претпоставити да је обавеза давања пуних података о робу постојала свуда, било да је посвећивање регулисано посебним актом (у Лефкопетри је то едикт управника провинције) или не. У случају да дође до било каквих неспоразума у гези са посвећеним робом, његовим ранијим господаром и новим статусом, документ похрањен у храмовној архиви могао је да пружи потребна обавештења. Чак и када се једним актом посвећује више робова заједно, наводе се имена сваког од њих појединачно (у једном од натписа из Лефкопетре чак 14).

Не видимо разлога да суводолски натпис буде изузетак, те зато сматрамо да ће овде не служи да уведе друго лице, већ да ближе објасни статус дедикантовог сина. Наиме, Филип је Дионису и син и роб, а то је ситуација коју срећемо и у правним изворима и на натписима.

По римском праву, које је у овој области прихватило одредбе тзв. *ius gentium*, основно је правило да у везама парова који не поседују *ius conubii* — „*partus sequitur matrem*“. То значи да је дете робиње и слободног човека неслободно, а дете слободне жене и роба слободно. У првом случају дете припада господару робиње (Gaius, *Institutiones*, I, 82). Неки закони из доба царства напустили су ову регулу, као *SC Claudianum*, по чијим је одредбама римска грађанка могла из везе са туђим робом, склопљене по

⁴ L. Robert, *Actes d'affranchissement en Macédoine*, *Hellenica* 1, 1940, p. 74: „... N'aurions-nous pas ici la consécration du fils du hiérodoule ... et celle d'un esclave, Philippe, que le dédicant aurait acheté ... pour le service du son fils, εις τὴν χρῆσιν αὐτοῦ?“ F. Bömer, *Untersuchungen über die Religion der Sklaven in Griechenland und Rom. Teil II. Die sogenannte sakrale Freilassung in Griechenland und die (δοῦλοι) ἱεροί*, *Abh. Akad. Wiss. Mainz*, 1960, 1, pp. 93—4: „... Gerade die letzte Inschrift legt es meines Erachtens nahe, daß der ἱερόδουλος seinen Sohn und seinen Sklaven, den er — μετὰ κέ(λευσιν) τῆς Θεᾶς — gekauft hat, damit er (der Sklave) ihm (dem Sohn) diene, solange er lebt, nicht unbedingt „als Geschneck stiftet“, sondern „weiht“, „unter den Schutz der Gottheit stellt“. Denn Dionys gibt ausdrücklich an, daß er den Philippos nicht für die Göttin, sondern für den Sohn gekauft hat...“; D. Nörr, *Bemerkungen zur sakralen Freilassung in der späten Prinzipatszeit*, *Studi in onore di E. Volterra*, II, 1971, pp. 619—645, p. 623: „... Am interessantesten ist die in ihrer Interpretation sehr zweifelhafteste dritte Inschrift. Sie enthält wohl die Weihung des Sohnes eines Hierodoulen nebst eines Sklaven zu Seinem — des Sohnes, nicht der Göttin — Dienst...“ Никола Вулић није детаљније расправљао о садржини натписа, изузев што их је определио као ослобођања робова.

одобрењу његовог господара, родити роба а сама остати слободна. Цар Хадријан је ово поништио и вратио се на — *ius gentium* — (Gaius, *Institutiones*, I, 84.). Такође, закон чији предлагач нам није познат, предвидео је могућност да се мушка деца рођена из везе робиње и слободног човека коме није био познат прави статус партнерке рађају као слободна. У доба Веспасијана је и ово укинато (Gaius, *Institutiones*, I, 85). Ипак, један члан истог закона је и даље задржат — слободна жена је у вези са туђим робом чији јој је статус био познат рађала неслободну децу (Gaius, *Institutiones*, I, 86)⁵.

Значи, у два случаја дете је правно роб једног од родитеља: а) ако се роди из везе слободног човека и његове робиње: б) ако му је мајка слободна жена, а отац роб чији јој је статус био познат, и ако га мајка откупи из ропства. Управо оваква два примера налазимо на следећа два епиграфска споменика. Први је из Филипа (P. Perdrizet, *BCH* 24, 1900, p. 544, nr. 2): *Vitalis C. Lavi Fausti ser(vus), idem f(i)lius), verna domi natus . . .*, а други из Мантинеје, манумисија из прве половине II н.е. (IG, V, 2, 277): [Ἐπὶ] ἱερῶος τοῦ Ποσειδῶνος Κορινθίου Ἐπιτυγχανίωνος, Εὐδοκία Συμμάχου Μαντινικῆ Ἐλπίδα τὴν ἰδίαν θυγατέρα καὶ δοῦλην ῥλευθέρωσεν.

У случају хијеродула Диониоса и његовог сина Филипа постоји и друга могућност, вероватно ближа истини. Диониос за себе каже да је хијеродул богиње Пасикрате и за веровати је да је тај статус стекао посвећивањем од стране бившег господара. Још као роб је уз господарство допуштење засновао породицу којој је припадао и Филип, његов син. Посвећујући оца богињи, господар није исто поступио и са сином, него га је и даље задржао у истом положају⁶. Већ као хијеродул, тј., правно способна особа, Диониос купује, тј., откупљује сина из ропства (можда уз помоћ храмовне ризнице), правно гледано постаје његов господар, а онда га посвећује Пасикрати, ослобађа и највероватније обезбеђује статус хијеродула.

Дакле, полазећи од претпоставке, засноване на подацима са натписа, да су хијеродули бивши робови ослобођени путем консекрације, а не слободни људи симболично посвећени божанству, мислимо да је оваква интерпретација односа Диониоса и Филипа вероватнија од оне која би предвидела могућност везе слободног Диониоса и његове робиње.

⁵ За грчку, уп. одредбе Гортинског законика, col. VII, 1—4: Αἱ κ' ὁ δῶλος ἐπὶ τὰν ἐλευθέρων ἐλθὼν ὀπυίη, ἐλευθερ' ἤμεν τὰ τέκνα· αἱ δέ κ' ἃ ἐλευθερά ἐπὶ τὸν δῶλον, δῶλ' ἤμεν τὰ τέκνα

⁶ Случајеви „породица“ у којима је родитељ ослобођеник а дете још у ропском статусу познати су са натписа широм царства. Нека нам овде ту појаву илустрије натпис са територије провинције Македоније, из Дирахиона: *DMS Fortunato Sentiae Iulianae ser(vo) q(ui) v(icit) a(nnis) XVII, Sentia Procope mat(er) et sibi viva posuit* (H. Ceka — Sk. Anamalli, *BUSHt*, XV, *Seria Shkencat Shqerore*, I, 1961, nr. 11).

Још неколико напомена о последња два реда натписа у којима се, по нашем мишљењу, изражава обавеза парамонѐ за сина и роба Филипа.

У натписима из Македоније се обавеза парамонѐ за посвећеног роба изражава на више начина: а) *ἦτις τῆς ζῶης μου χρόνον προσμενεῖ* (Едеса); б) *ἐφ' ᾧ ἔχω αὐτὴν εἰς χρῆσιν εἰς τὸν τῆς ζῶης μου χρόνον* (Едеса); в) *ὕφελομένη τὴν χρῆσιν αὐτῆς τὸν τῆς ζῶης χρόνον* (Едеса); г) *ὅσον τε ζῶω ἀπὸ ἐαυτοῦ] με τράφην* (Едеса).

Суводолском натпису, с обзиром на то да се и у њему јавља реч *χρῆσις*, најближе су формулације под б) и в). Ако имамо на уму остале консекарације из Македоније или ван ње, онда ће нам бити чудно да једино на натпису из Суводола одредба парамонѐ једну посвећену особу везује за другу, такође посвећену, а не за дедиканта, јер то би следило из претпоставке да су син и роб две, а не једна личност. Наиме, из осталих натписа видимо да је функција парамонѐ била управо да дедиканту за још извесно време, најчешће у току читавог живота, обезбеди услуге ослобођеног роба. Као што смо рекли, у појединим храмовима је и божанство имало право на део парамоне, али само у ограниченом трајању, тј., у току *ἔθιμοι ἡμέραι*. Изгледа необично да отац сопственог сина ослобађа уз обавезу парамонѐ, али то су већ детаљи који се тичу њихових односа.

Примљено 12. новембра 1982.

SUMMARY

Marijana Ricl: AD SPOMENIK LXXVII, 7

One of the most important sources for research into the slavery in Macedonia during the imperial period are over 130 consecrations of slaves to different goddesses. On two inscriptions *ἐλευθερία* of slaves is explicitly expressed, but we still have to be cautious in defining their real nature, especially since the most important group, the dossier from Lefkopetra, is only partially published.

On a marble base from Suvodol near Heraclea Lyncestis we have three acts of consecration of slaves to the goddess Pasikrata. The one on the left side of the monument (from the year 286 A. D.) is in a bad state of preservation and very difficult for understanding. The most difficult part are the lines 3—5: *ἀνέθηκα υἱόν μου καὶ δοῦλον ὀνόματι Φίλ(ι)ππον* i. e., the question of identity of Philip. We propose a new explanation: the son and the slave are one and the same person by the name of Philip. One element speaks in favour of such a solution: the name of the consecrated person is stated in all other similar inscriptions, even where the number of slaves is over 10.

As to how it came about that Philip is at the same time the son and the slave of his father, in the first place, we believe that Dionysos, *ἱερόδουλος θεᾶς Πασικράτας*, acquired this status by being consecrated by his former master. After that, he bought off his son (still a slave), consecrated him to the same goddess and, most probably, gave him freedom.

The other thing in favour of this explanation is the obligation of *paramonē* expressed at the end of our inscription. If we suppose that the son and the slave are two, not one person, it would mean that this is the only case where *paramonē* binds one consecrated person to another, also consecrated, and not, as it is natural, to the dedicator.

It may seem strange to find *paramonē* where a son and a father are concerned, but we can only make guesses about such details of their relationship.

